

CÉLOK ÉS METÓDUSOK

HIDASAI JUDIT, OSVÁTH GÁBOR, SZÉKELY GÁBOR

A család – a *Magyar értelmező kéziszótár* (ÉKsz. 2003) meghatározása szerint – ’a szülők, a gyermek(ek) (és legközelebbi hozzátartozóik) közössége’. A rokon ’olyan személy, aki vkivel nem a legközelebbi családi kapcsolatban áll’. A *rokonság* szó jelentése ’rokonni viszony, kapcsolat’ (ÉKsz. 2003). A rokonsági viszonyok vizsgálata talán leginkább a szociológia körébe tartozik (vö. Szépe 1972/1: 181), de a család, a család helyzete érdeklődésre tarthat számot a társadalom legszélesebb köreiben. A családdal foglalkoznak politikusok, történészek, a családdal kapcsolatos népszokások vizsgálata pedig anyagot szolgáltat a néprajztudomány számára is. A rokoni kapcsolatok feltérképezése olykor az antropológia feladata.

Egy adott nyelvben sajátos módon tükröződnek a világ jelenségei. Ezért beszélhetünk nyelvi világrépről, sőt elfogadhatjuk azt a véleményt, amely szerint „a kognitív nyelvészet egyik fő feladata rekonstruálni azt a világrépet (metaképet), amely a nyelvben rögzül” (Bańcerowski–Dziewońska-Kiss 2013: 336). Az európai nyelvek szókészletében nyelvenként általában 150-200 olyan szó, kifejezés, „lexéma” van, amelyek szorosabban véve *rokonsági elnevezéseknek*, illetve *család- és rokonsági terminusoknak* tekinthetők. A távol-keleti nyelvek rokonsági terminusainak száma ennél magasabb (például a kínai nyelvben 350 körül – vö. a kínai rokonságnevekről szóló fejezet). Ennek oka az, hogy a konfuciánus ideológiában kifejezett patriarchális kultúra, a nagycsalád rendszere a legutóbbi időkig fennmaradt. Ezek a terminusok a nyelvhasználat révén – sajátos módon – tükrözik az adott nyelvet hordozó nép, nyelvi közösség családi és rokoni kapcsolatainak jellemző vonásait.

L. H. Morgan (1818–1881) elsők között rendszerezte a rokonságneveket. Két nagy csoportba sorolta őket (deszkriptív azaz leíró és klasszifikáló azaz osztályozó nevek). A civilizált kultúrák rokonságnevei mind a deszkriptív csoportba tartoznak, s ebben a kínai kultúrkör talán a legbonyolultabb. Az ún. civilizált társadalmak deszkriptív rendszerei a házasság új formáján, a monogámián alapulnak és terminológiailag pontosan tükrözik a fennálló rokonsági, leszármazási viszonyokat. Az osztályozó típus nyelvei az oldalági rokonokat ugyanazzal a névvel illetik (pl. a hawaii csoport): az apa testvére mind ’apa’, az anya testvére mind ’anya’, az anya bátyja is ’apa’ stb. (vö. Morgan 1961, illetve 1871).

Hagyományosan a *rokonsági elnevezések* kifejezés használatos a magyar nyelvészeti munkákban, de – véleményünk szerint – a *család- és rokonsági terminusok* kifejezés pontosabb és kevésbé félreérthető. Pontosabb, mert megjelenik benne a *család* szó. Márpedig a társadalom vérségi, származási alapon történő szerveződésében az elsődleges szerep a családé. A rokonsági kapcsolatok a családi kapcsolatok létrejötte után, annak alapján alakulnak és teljesebben ki. Másrészt az *elnevezés* szó olykor félreértésre adhat okot: könnyen asszociálhatunk családnevekre, keresztnevekre. Igaz, némi gondot a *terminus* szó használata is okoz. Jelentése ugyanis: ’műszó, szakkifejezés’ (ÉKsz. 2003).

Szóhasználatunkban a *terminus* kifejezés nem „igazi” szakszó, amennyiben a *szakszó* ’vmely tudomány(ág), szakma, tevékenységi kör (pl. vadászat) nyelvhasználatában sajátos jelentéssel élő szó’ – (ÉKsz. 2003), hanem olyan műszó, amelyet a családi kapcsolatok egyes változatainak megnevezésére használunk. E pontosítások figyelembe vételével a *rokonsági elnevezés(ek)* és a *család- és rokonsági terminus(ok)*, illetve *családterminus(ok)*, *rokonsági terminus(ok)* kifejezéseket rokon értelmű fogalmak jelölésére használjuk.

Kiadványunk célja tizenkét európai és távol-keleti nyelv (angol, finn, francia, japán, kínai, koreai, német, olasz, orosz, román, spanyol, szerb) család- és rokonsági terminusainak leírása és egybevetése a megfelelő magyar nyelvi kifejezésekkel. A leírás során bázisnyelvnek a magyar nyelvet tekintjük. A végkövetkeztésekben megkíséreljük a kontrasztív elemzés általános érvényű tanulságait összegezni. Ehhez nyújt segítséget az egész kérdéskör kognitív és fordításméleti megközelítése.

Munkánk során módszertani szempontból két alapelvet mindenkor szem előtt tartotunk. A nyelvi anyagot a kontrasztív elemzés szabályai szerint és a szinkronia síkján vizsgáltuk.

A két nyelv grammatikai (vagy lexikális) szabályrendszerének kontrasztív (összehasonlító, egybevető, konfrontatív) leírása iránti igény – az idegen nyelvek tanításának hatékonyságával kapcsolatos igénnyel párhuzamosan – a hatvanas években vált különösen érezhetővé. A hetvenes évek elején – amikor Szépe György egybevetette a magyar és francia családterminusokat (1972/2) – már jelentek meg a korábbi kontrasztív dolgozatokat értékelő összefoglalások, ismertetések (vö. pl.: Kenesei 1972, illetve Horváth–Temesi 1972). A kontrasztív nyelvészeti kutatások igazán jelentős eredményeket azonban a hetvenes évektől kezdődően hoztak. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Nemser professzor haláláról szóló gyászjelentésében ezeket olvashatjuk: „William J. Nemser... az 1970-es évek elején ... úttörő szerepet játszott a kontrasztív nyelvészet meghonosításában a kelet-európai országokban. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében Dezső Lászlóval együtt vezette a magyar-angol kontrasztív nyelvészeti projektumot, amely az angol nyelvészek egész generációját mozgósította”. Később – szakmai körökben általánosan ismertté vált – igen jelentős egybevető tan- és szakkönyvek láttak napvilágot például Páll Erna és J. D. Apreszjan, illetve Pete István munkásságának eredményeként. Nyugodtan állíthatjuk azt is, hogy a korábban jelzett igény az egybevető grammatikák iránt (vö. Temesi 1980: 255) máig sem csökkent. Ezt tanúsítja például az a tény, hogy a Debreceni Egyetemi Kiadó gondozásában 2013-ban jelent meg a teljes magyar és német grammatikát felölelő kontrasztív nyelvtan (vö. Pilarský 2013). A nyelvtanítás kapcsolatban pedig ma is mérvadó álláspontnak tekinthető az a vélemény, amely szerint „az idegen nyelv oktatásában támaszkodni lehet és kell a tanuló anyanyelvére” (Budai 2014: 32). Éppen azért, mert az utóbbi évtizedekben több szerző számos összehasonlító nyelvtudományi témájú értekezést adott közre, a kontrasztív nyelvtanok és lexikográfiai témákat feldolgozó munkák célját árnyalatokban különböző módon fogalmazták meg. Úgy véljük, elégséges, ha itt a kontrasztív elemzés céljának megjelöléseként a legegyszerűbb változatot választjuk. „A hazai kutatások megállapították, hogy az azonos értékű nyelvi kifejezések csak akkor egybevetőek (congruensek), ha kifejezésbeli megformáltságukban is megfelelnek egymásnak –, de ha csak tartalmukban és funkciójukban egybehangzóak, alaki megformáltságukban azonban eltérőek, az ilyen nyelvi tények nem egybevetőek (incongruensek)” – olvashatjuk Temesi Mihály könyvében (1980: 255).

A magyar és idegen nyelvi terminusok egybevetésekor mindig azt vizsgáljuk, hogy azok mikor „egybevágóak”, illetve mikor nem egybevágóak, és eltérés esetén milyen az eltérés jellege.

E célkitűzést némileg meghaladja az a törekvés, **hogy a magyar, mint bázisnyelv, és a 12 célnyelv viszonylatában feltárjuk a nyelvek közötti egybeesésekre és eltérésekre vonatkozó törvényszerűségeket, valamint – lehetőség szerint – osztályozzuk a vizsgált nyelveket a családterminusok alapján.**

Magyarországon a rokonságnevek kutatásának nagy hagyományai vannak. Ennek egyik oka az, hogy az urali nyelvek és a magyar nyelv rokonságának bizonyítása során az alapszókincshez tartozó rokonságnevek vizsgálata, ezek összehasonlító elemzése fontos szerepet játszik (vö. Steinitz 1957, Szij 1981, 1982, 1983).

Mi a család- és rokonsági terminusokat – mint említettük – **a szinkronia síkján vizsgáljuk.** Ez azt jelenti, hogy a különböző nyelveken ma használatos kifejezések teljes körű leírására törekszünk. Ehhez annyit kell hozzátennünk, hogy az adott nyelven beszélők szó- és nyelvhasználatában előforduló terminusok tartománya nem azonos az adott nyelv szókészletében meglévő rokonsági elnevezések tartományával. Gyakori jelenség, hogy a szótárban megtalálható egy kifejezés – esetleg „elavult”, „régies” megjegyzéssel – de napjainkban ezt a kifejezést már nem, vagy csak nagyon ritkán használják. A szóhasználat síkján elavultnak tekinthető kifejezéseket nem zártuk ki kategorikusan a vizsgálat köréből. Másrészt olykor indokoltnak tűnt bizonyos „nyelvtörténeti eseményekre” is utalni, miközben a családterminusok kialakulásának folyamatát nem vizsgáljuk. Erre terjedelmi okok miatt sem kerülhetne sor, hiszen például a magyar nyelv rendszerének történeti változásait feldolgozó mű (vö. J. Lőrincz 1980) önmagában véve is önálló kötetet tesz ki. A szinkronia síkja ennek ellenére kicsit tágabb a szigorúan vett „mánál”.

Feladatunknak tekintettük annak bemutatását, **hogyan tükröződnek a család- és rokonsági elnevezésekben azok a változások, amelyek az utóbbi években a különböző társadalmakban bekövetkeztek, illetve milyen hatást gyakoroltak az új tudományos eredmények a szókészletnek erre a szegmensére.**

Az „utóbbi évek” kifejezésen részben az 1972-es évtől (Szépe György dolgozatainak megjelenési évétől) eltelt időszakot, részben a második világháború óta eltelt időszakot kell értenünk. Úgy véljük, hogy 40–50 esztendő egy nyelv életében még „szinkron korszaknak” tekinthető. Tény azonban az is, hogy azok a hatalmas társadalmi változások, amelyek az egész világ menetét, és ezen belül a nyelvi változásokat is – különböző, de mindenképpen meghatározó módon befolyásolták, illetve előidéztek – már az 1945-öt követő években elkezdődtek, és hatnak napjainkig.

Érdeklődésre tarthat számot e könyv nyelvészek, nyelvtanárok, nyelvtanulók körében. A rokonsági elnevezések egy részével az idegen nyelveket tanulók általában már a nyelvtanulási szakaszában megismerkednek. A közreadott tanulmányok tanárok és diákok számára egyaránt hasznos kiegészítőként szolgálhatnak. Azt is szeretnénk azonban, hogy kiadványunk ne csak a szakemberek, hanem a laikusok figyelmét is felkeltsék. A szerkesztéskor ügyeltünk arra, hogy a könyv szerkezete jól áttekinthető, az egész mű pedig könnyen kezelhető legyen. A kiadvány gerincét a tizenkét nyelv nyelvi anyagával foglalkozó tizenkét dolgozat alkotja. Mindegyik dolgozatot irodalomjegyzék zárja. Ez az eljárás lehetővé teszi, hogy az olvasó – igénye szerint – csak azokkal a nyelvekkel foglalkozzon, amelyek igazán érdeklik. Ha a hivatkozott irodalommal is szeretne meg-

ismerkedni, nem kell a kötet végére lapoznia. Az adatokat megtalálja a dolgozat végén. Az összefoglaló fejezetekben megkíséreltük az általános érvényű szabályszerűségeket leírni.

A képek, a lírai és prózai művekből átvett szerény terjedelmű idézetek, a családi eseményekkel kapcsolatos népszokásokra utaló rövid leírások, a „Tudja-e hogy?” típusú betétek, a közreadott közmondások, amelyek a családdal, rokonsággal kapcsolatban némi betekintést nyújtanak az adott nép szemléletmódjába, mindennapi életébe, azt a célt szolgálják, hogy felhívjuk az olvasó figyelmét „a nyelven, a nyelveken túl létező világra”.

A kiadvány tizennégy szerző összehangolt munkájának az eredménye. Következzék tehát a szerzők bemutatása:

Andrić Edit, a nyelvtudományok doktora, egyetemi tanár, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar,

Cs. Jónás Erzsébet, az MTA doktora, professor emeritus, Nyíregyházi Főiskola,

Dobos Erzsébet, PhD, szakcsoportvezető, Budapesti Gazdasági Egyetem,

Gulyás Csenge, doktorandusz, tanársegéd, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,

Hidasí Judit, CSc habil, egyetemi tanár, Budapesti Gazdasági Egyetem,

Laczik Mária, PhD, nyugalmazott főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola,

Megyery Friederike, nyugalmazott nyelvtanár, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola,

Minya Károly, PhD, főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola,

Nagné Schmelcz Erika, PhD, főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola,

Nagy Sándor István, tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Marosvásárhely, Sapientia,

Osváth Gábor, nyugalmazott főiskolai docens, Budapesti Gazdasági Egyetem,

Répási Györgyné, CSc habil, nyugalmazott egyetemi tanár, Nyíregyházi Főiskola,

Székely Gábor, CSc habil, professor emeritus, Nyíregyházi Főiskola,

Tukacs Tamás, PhD, főiskolai adjunktus, Nyíregyházi Főiskola.

A „Függelék”-ben közreadjuk a szerzők által a család- és rokonsági elnevezések témakörében korábban írt dolgozatok, megtartott előadások bibliográfiai adatait.

Végezetül köszönetet mondunk az anyagi támogatásért a Budapesti Gazdasági Egyetemnek, a Közép- és Kelet-európai Kutatóközpontnak, a Nyíregyházi Egyetemnek, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének és a Modern Filológiai Társaságnak az erkölcsi támogatásért. Köszönetet mondunk még Papp Andrea, ELTE tanszékvezetőnek és Benő Attilának, a Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem BTK, Magyar és Általános Tanszék vezetőjének a román rokonsági és családterminusok átnézéséért.

Irodalom

- Bañcerowski–Dziewońska-Kiss (2013): Bañcerowski Janusz–Dziewońska-Kiss Dorotea: A SZÍV képe a magyar és lengyel frazeológiában. In: *Magyar Nyelvőr 137. évfolyam, 3. sz.*: 336–342.
- Budai (2014): Budai László: A mondatik szerkezetes mondatrészekre bontása. In: *Modern Nyelvoktatás. XX. évfolyam 3. szám*: 32–38.
- ÉKsz. (2003): *Magyar értelmező kéziszótár*. (Főszerkesztő: Pustai Ferenc). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth–Temesi (1972): *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás*. Szerk.: Horváth Miklós, Temesi Mihály. Budapest: Tankönyvkiadó.
- J. Lőrincz (1980): J. Lőrincz Réka: *A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai*. Bukarest: Kriterion.
- Kenesei (1972): Kenesei István: A magyar-angol kontrasztív munkálatok kiadványai. In: *Magyar Nyelv 72*: 367–370.
- Morgan, L. H. (1961): *Az ősi társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Morgan, L. H. (1871): *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family*. (L.: Google, Morgan címszó.)
- Pilarský (2013): *Deutsch-ungarische kontrastive Grammatik von Jiří Pilarský (Hrsg.)* Band 1-3. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen University Press.
- Steinitz (1957): Steinitz, W.: A finnugor rokonsági elnevezések rendszere. In: *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 10.*: 331–334.
- Szépe (1972/1): Szépe György: A magyar rokonsági elnevezések néhány kérdése. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok, VIII.* Szerk.: Telegdi Zsigmond és Szépe György. Budapest: 181–199.
- Szépe (1972/2): Szépe György: A magyar és francia rokonsági elnevezések összevetése. In: *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás*. Szerk. Deme László és Nyirkos István. Budapest: 343–348.
- Szj (1981): Szj Enikő: A finnugor rokonságnév-kutatás forrásairól, módszereiről és eredményeiről. In: *NyK.* 83: 371–382.
- Szj (1982): Szj Enikő: A korkülönbség kifejeződése a finnugor nyelvek rokonságneveiben I. In: *NyK.* 84: 165–184.
- Szj (1983): Szj Enikő: A korkülönbség kifejeződése a finnugor nyelvek rokonságneveiben II. In: *NyK.* 85: 435–447.
- Temesi (1980): Temesi Mihály: *A magyar nyelvtudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta*. Budapest.